

ספר

חידושי הלכות

על מסכת ברכות

ע"פ בבלי וירושלמי, מדרשים, זהר, ראשונים

ואחרונים, שו"ע ונושאי כליו

חיברתיו בחסדי ה' עלי

איתן זן בר

כל הזכויות שמורות לגרעין התורני קול התור

לפרטים והערות:

איתן זן בר

052/7203580 ; 03/9500262

zanbar.rafit@gmail.com

עורך: עוז מנחם

תוכן העניינים

9.....	הסכמות	דף הי ע"ב1
21.....	ריש מילין	בין אלף רוחות מעמידים המיטה1 "ועל מיטתי שתהא נתונה בין צפון לדרום" - כיצד יש לאדם הישראלי לכוון מיטתו (ובית הכסא) שבביתו?.....76
	זמן ק"ש של ערבית1	דף ו' ע"א1
	"מאימתי קורין" - בתקופת החורף, עת שהחמה ממחרת לשקוע, האם יוצא אדם ידי חובתו בקריאת שמע בשעה 16:30 או 17:00, או שמא צריך להמתין לזמן "בשכבך" וכן להיפך, בארצות הצפון שם שוקעת השמש מאוחר מאוד - האם יוכל לקרוא ק"ש בזמן "בשכבך", או שיצטרך להמתין לצאת הכוכבים לאחר חצות (שעון אירופאי)?.....25	
	שומע כעונה בק"ש1	דף ו' ע"ב1
	"קורין את שמע" - האם ניתן לצאת ידי חובת ק"ש ע"י שמיעה מהש"ץ מדין "שומע כעונה"?.....34	
	דף ג' ע"א1	
	תרגום קריש1	דף ו' ע"ב1
	"ועונין יהא שמו הגדול מברך" - האם מותר לתרגם את הקדיש לעברית לאלה שאינם בקיאים בארמית ואינם מכוונים באמירתו?.....41	
	זמני אמירת סליחות1	דף ח' ע"ב1
	"ישלש משמרות הוי הלילה" - בקהילות רבות נהגו לומר סליחות שעה ושתיים קודם חצות- האם יש להן על מה לסמוך?.....48	
	דף די ע"ב1	
	סעודת שמחה קודם ערבית1	דף ט' ע"ב1
	"יחכמים עשו סייג לדבריהם" - פעמים הרבה שאדם מגיע לחתונה, וטרם הספיק לקרוא קריאת שמע ולהתפלל ערבית. מהי הדרך הנכונה להלכה טרם יפתח בסעודה?.....55	
	לימוד מקרא בלילה1	דף ט"ז ע"ב1
	"אם רגיל לקרות קורא" - עד כמה יש להקפיד שלא ללמוד מקרא בלילה?.....60	
	דף הי ע"א1	
	רפואה ועילוי נשמה ע"י לימוד1	דף י" ע"א1
	"אמר ר' שמעון בן לקיש: כל העוסק בתורה יסורין בדלין הימנו" - מתי מותר להשתמש בספר תהילים כתרים בפני פורענות? האם מותר ללמוד לרפואת חולה? האם מועיל ללמוד לעילוי נשמת אדם מישראל שאינו קרוב? האם ניתן למכור חלקו בעולם הבא?.....64	
	דף ז' ע"א1	
	הלכות מוזיקן בימינו1	דף ז' ע"ב1
	"תניא, אבא בנימין אומר: אלמלי נתנה רשות לעין לראות, אין כל בריה יכולה לעמוד מפני המוזיקן" - האם ההלכות המבוססות על המצאות מוזיקים נותרו על כנן בימינו?.....80	
	דף ו' ע"ב1	
	אופן הלימוד בתורה הקדושה1	דף ו' ע"ב1
	"אמר רבא: אנרא דשמעתא סברא" - האם יש תועלת בלימוד ללא הבנה, כגון זוהר בתיקונים, או בלימוד ללא חזרות כשאינו זוכרו לאחר זמן?.....85	
	דף ו' ע"ב1	
	הדרכה בקריאת שמות1	דף ח' ע"ב1
	"מנא לן דשמא גרים" - למה צריך לחוש כשקוראים לרך בשם?.....97	
	דף ח' ע"ב1	
	מכתב המלצה לגוי1	דף ט' ע"ב1
	"אוהב אני את המדיים" - האם מותר לכתוב מכתב המלצה או להוציא תעודת יושר לגוי?.....102	
	שמו"ת ע"י מפרשים שונים1	דף ט"ז ע"ב1
	"שניים מקרא ואחד תרגום" - האם ניתן לקיים שמו"ת בלימוד פרשן כלדהו, כגון אברבנאל, אבן עזרא ורד"ק, עד פרשני ימינו?.....105	
	גדר עלות השחר1	דף ט"ז ע"ב1
	"קודם שעלה עמוד השחר" - מהו גדר עלות השחר?.....108	
	דף ט"ז ע"ב1	
	גדר ניח החמה1	דף ט"ז ע"ב1
	"ותיקון היו גומרין אותה עם הניח החמה" - מהו גדר תפילה בניח החמה?.....112	
	דף י' ע"א1	
	ק"ש בעמידה ובשכיבה1	דף י"ז ע"א1
	"בית שמאי אומרים: בערב - כל אדם יטה ויקרא, ובבקר יעמוד, שנאמר: ובשכבך ובקומך. ובית הלל אומרים: כל אדם קורא כדרכו, שנאמר: ובלכתך בדרך" - האם מותר לקרוא ק"ש של ערבית בשכיבה ולהיפך?.....117	

דף י"ז ע"ב	אכילה ושתייה קודם תפילה 1
	"אמר רבי יוסי ברבי חנינא משום רבי אליעזר בן יעקב: מאי דכתיב: לא תאכלו על הדם (ויקרא י"ט)? לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם" - מהם האכילה והשתייה האסורים לפני התפילה? 121.....
דף י"א ע"ב	ברכות התורה, מהתורה? 1
	"לעסוק בדברי תורה" - האם ברכות התורה הן דאוי או דרבנן? 125.....
דף י"ב ע"א	הלכות כריעה 1
	"הי זוקף כפופים" - מהי הדרך והזמן הראויים לכריעה ולהשתחויה? 128.....
	השלמת ברכות ק"ש לאחר התפילה 1
	"ברכות אין מעכבות זו את זו" - האם ניתן להשלים לאחר תפילת שמונה עשרה, ברכות ק"ש שדילג עליהן מחמת שרצה להתפלל עם הציבור? 133.....
דף י"ג ע"א	ענייה בק"ש מפני היראה 1
	"רי יהודה אומר: באמצע שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד, ובפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם" - אדם הקורא ק"ש, וראה על צג המלפון שהוריו מתקשרים אליו, האם ענה? 137.....
	גדר ברכות ק"ש 1
	"בירושלמי אמרינן ברכות אינן מעכבות... (תוד"ה היה קורא). ברכות ק"ש - ברכות המצוות או ברכות השבחה? 139.....
דף י"ג ע"ב	ק"ש על המיטה בשכיבה 1
	"אמר רב יוסף: פרקן לא יקרא ק"ש, האם ומתי מותר לקרוא ק"ש שעל המיטה בשכיבה? 144.....
דף י"ד ע"א	נסיעה לעבודה קודם תפילה 1
	"אסור לו לאדם לעשות הפצו קודם שיתפלל" - העובדים הרחק ממקום מגוריהם, ומעדיפים לנסוע קודם תפילת השחר למקום העבודה ולהתפלל שם, כדי להמנע מעומסי תנועה - מהי הדרך הראויה להם? 148.....
דף ט"ז ע"א	נמילת ידיים קודם תפילה 1
	"ארחץ בניקיון כפיי" - מתי יש חיוב ליטול ידיים קודם התפילה? 152.....
דף ט"ז ע"א	כפיתת ידיים בתפילה 1
	"אשא כפי זו תפילה" - כיצד יש להניח כפות ידיו בתפילת הלחש? 156.....
דף י"ז ע"ב	סיום זמן אנינות 1
	"מי שמתו מוטל לפניו" - קי"ל שאונן פטור מקיום מצוות. מהו השלב שבו הוא חוזר ומתחייב בהן? 161.....
	מתי חוששים ליהרהר בקיום מצוות? 1
	"מיחזי כיוהרא" - מתי מותר לאדם להחמיר על עצמו בפרהסיא ולא מיהזי כיוהרא? 168.....
דף י"ח ע"א	כבוד הציצית 1
	"הוי קשדיא תכלתא דרי יונתן" - עד כמה יש להזהר בכבוד הציצית שלא לגרור הפתילים ע"ג הקרקע? 173.....
דף י"ח ע"ב	תקשור עם נשמות 1
	"אזל אבתריה להצרמות": 176.....
	א. מתי וכיצד מותר לתקשר עם נשמות הנפטרים, ולא לפגוע באיסור דורש אל המתים? 176.....
	ב. האם סומכים על "בעל החלומות" בדיני ממונות? 176.....
דף י"ט ע"ב	מיטה לכהן מעל קברים 1
	"מדלגים היינו על גבי ארונות של מתים" - האם מותר לכהן לטום מעל בית קברות? 182.....
דף כ"ג ע"א	לבוש אדום 1
	"קם קרעיה מינה" - האם ע"פ ההלכה מותר לגברים או נשים לעטות מלבושים אדומים? 189.....
דף כ"א ע"ב	צירוף מחלל שבת למניין 1
	"ונקדשתי בתוך בני ישראל, כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה" - האם מחלל שבת בזמנינו מצטרף להשלים מניין? 195.....
דף כ"ב ע"א	טבילת בעלי קריין 1
	"בעלי קרי תיקן להם עזרא טבילה" - האם יש משמעות הלכתית היום להקפדה על טבילת עזרא? 200.....
דף כ"ג ע"א	דברים שבקדושה כבהכ"ס 1
	"עושה להם כמין כים" - האם וכיצד מותר להכנס עם ספרים שיש בהם קדושה לבית הכסא? 207.....

	דף כ"ד ע"א	דף כ"ד ע"א
	עקרונות צניעות בנשים 1	הגייט השי"ן 1
	"מפח באישה ערוה" - עד כמה צריכה אישה	"קורין לאלפין עינין ולעינין אלפיין" - האם ש"צ
211.....	לכסות ידיה ורגליה?.....	חייב להקפיד על היגוי נכון של האותיות ע, ה
	דף כ"ד ע"ב	וכיוצא בזה?.....
	ברכת המבילה כיצד 1	דף ל"ג ע"א
	"ליבו רואה את הערוה" - באיזה אופן מברכות	דיני סב"ל 1
217.....	הנשים במבילתן?.....	"עובר משום לא תשא" - מתי צריך להזהר
	שימוש בחדר עם ספרים 1	בברכה לבטלה ובספק ברכות להקל?.....
	"בית שיש בו ספר תורה או תפילין אסור לשמש	דף ל"ד ע"א
	בו את המיטה" - מהם התנאים כדי לשמש בחדר	הזכרת שם החולה בתפילה 1
	עם ספרי קודש או ציור מעוטר בפסוק כגון על	"אל נא רפא נא לה" - עד כמה צריך לפרט שם
224.....	חולצה?.....	החולה כשמתפללים עליו?.....
	דף כ"ו ע"א	דף ל"ד ע"ב
	דין בית כסא שלנו 1	דין בתי כנסת במקלטים 1
227.....	"בתי כסא דפרסאי" - מה דין בתי כסא שלנו?.....	"אל יתפלל אדם אלא בבית שיש בו הלכות" -
	דף כ"ו ע"א - פרק רביעי 1	האם מותר לייחד מקלט לבית כנסת של קבע?
	סוף זמן תפילת המנחה 1	והאם מותר להתפלל בחצרות הבתים?.....
	"תפילת המנחה עד הערב" - עד מתי ניתן	דף ל"ה ע"א
	להתפלל מנחה: עד השקיעה או עד צאת	ברכות הנהנין - על הנאת חיך או מעיים 1
234.....	הכוכבים?.....	"אסור לו לאדם שיהנה מן העוה"ז בלא ברכה" -
	דף כ"ז ע"ב	ברכות הנהנין הן על הנאת אכילה, האם דווקא
	חוקת שררה 1	על הנאת טעם או הנאת תזונה?.....
	"תא ונעבריה" - האם ניתן לפטר ריש מתיבתא,	דף ל"ו ע"א
241.....	רב או דיין ושאר בעלי שררות ממישרתם?.....	ברכת מאכלים שמעורב בהם דגן 1
	דף כ"ח ע"א	"כל שיש בו מחמשת המינים" - מה הברכה על
	הקמת ישיבה פלקטיבית 1	מיני מתיקה, מאפים, קציצות או פשמידות שיש
	"תלמיד שאין תוכו ככרו" - האם להקים ישיבה	בהן קמח, אך אינו עיקר המאכל?.....
247.....	לתלמידים מצטיינים?.....	דף ל"ז ע"א
	דף כ"ט ע"ב	דין ברכת האורז 1
	דיני תפילת הדרך בימינו 1	"טחנו, אפאו ובשלו...בתחילה מברך עליו בורא
	"המלך בקונג וצא" - מהו הזמן המתאים לתפלת	מיני מזונות" - מהי ברכת האורז (בצורתו
252.....	הדרך, ומהו שיעור הדרך המחייבה?.....	השונות: לבן, מלא, פריכות, מגידרה, ריווטון,
	דף ל"ח ע"ב	אשפלאו)?.....
	כוונה בברכת אבות 1	דף ל"ח ע"א
	"אם יכול לכונן את לבוי" - מה דין מי שהתפלל	ברכה על משקים שונים 1
257.....	ולא כיוון באבות בימינו?.....	"האי דובשא דתמרי מברכין עילויה שהכל, מאי
	דף ל"ט ע"א	טעמא זיעה בעלמא הוא" - מהי הברכה על
	תפילה אחר עיון 1	תוצרי הפירות והירקות (כגון: מיץ פירות, מרק
	"אין עומדין להתפלל וכי אלא מתוך הלכה	ירקות, בירה, משקאות קפה ותה, סוכר וכיו"ב)?.....
	פסוקה" - האם מותר להתפלל מיד אחרי הסדר	דף ל"ט ע"א
	או שיעור עיון, או שיש לעשות הפסק? ומהו אותו	קונטרס בענין שיעורין 1
263.....	הפסק?.....	"כזית בינוני בעיני" - מהו שיעור כזית ואמה?.....

דף מי ע"א	דף מי ע"א
הגדרת אילן וירק	המתנה לזימון בסעודות גדולות
"היכא מברכינן בפה"ע..." - מה מוגדר אילן ומה מוגדר ירק לעניין ברכות, כלאים, ערלה וכיו"ב (פאפיה, פסיפלורה, קני סוכר ועוד)?	375
דף מאי ע"ב	דף מי ע"ב
מיין ענבים פומר משקאות זולתו?	ברכת יין מזוג
"יין פומר כל מיני משקים" - האם ברכה על מיין ענבים פומרת כל מיני משקים?	378
דף מבי ע"א	כל תשחית וביוזי אוכלין
קביעת סעודה	"אין זורקין את האוכלין" - האם מותר להכין משחק לפעוטות מבצק, או יצירות אומנות ממזון, כגון פסיפס של קטניות, ועיצוב של מרציפן ליופי?
332	382
פת הבאה בכיסנין	דף נאי ע"ב
"פת הבאה בכיסנין" - מהי ברכת: מצה, פיצה, חלה מתוקה ובורקס?	ישבה בברכות
340	387
דף מגי ע"א	ברכת מאורי האש
ברכה על בושם סינטטי	"בורא מאורי האש" - האם יוצאים י"ח הבדלה בנרות הבדלה שלנו?
346	391
דף מדי ע"א	דף נגי ע"א
בורא נפשות הילוף מעין שלושה	ברכת ניהוח תבלינים
האם בעת הצורך או בדיעבד ברכת בורא נפשות פומרת "ברכה אחת מעין שלושה"?	"כל היכא דלאו לריחא עבידא לא מברכינן עלויה" - האם מברכים ברכת הריח על תבליני המטבח, כגון קנמון או זעפרן?
352	396
דף מהי ע"א	דף נדי ע"א
זימון בנשים	ברכת שהחיינו
"נשים... אין מזמנין עליהן" - מתי נשים מצטרפות לזימון ומתי מזמנות לעצמן?	"בנה בית חדש וקנה כלים חדשים, אומר: ברוך שהחיינו" - האם מברכים שהחיינו על ספרים, כגדים, תכשיטים, רכב, מניות, מתנות וכיו"ב שקנה או קבל?
357	400
דף מי ע"ב	תפילת שוא
הפסק אחר מים אחרונים	"והצועק לשעבר הרי זו תפילת שוא" - אדם שערך בדיקות רפואיות, האם שייך להתפלל ולייחל לתוצאות תקינות, או שמא זו תפילת שוא?
360	410
דף מי ע"ב	ברכות הראיה - רשות או חובה?
זימון בקמון	"הרואה מקום שנעשו בו ניסים לישראל" - האם ברכות הללו רשות או חובה?
"קמן פורח מזמנין עליו" - מאיזה גיל ניתן לצרף קמן לזימון?	416
363	דף נהי ע"א
דף מהי ע"ב	דין המסרב לעלות לתורה
הבמה ביופיו של איש	"מי שנותנין לו ס"ת לקרות ואינו קורא" - האם יש סכנה כמי שקראו לו לעלות לספר תורה וסירב?
"להסתכל ביופיו של שאולי" - האם לאשה מותר להביט ביופיו של איש?	420
367	
דף מטי ע"א	
טועה בברכת המזון	
"טעה ולא הזכיר של שבת" - הטועה בברכת המזון להיכן חוזר לראש הברכות או לראש אותה ברכה שטעה בה?	371

	דף נ"ז ע"ב
	אכילת ענבים ברי"ה
	"הרואה ענבים בחלום" - האם יש לחוש למנהג
423	שלא לאכול ענבים ברי"ה?
	דף נ"ז ע"ב
	פרישות מול קדושה
	"אל תקרי גוים אלא גיים" - מהי הדרך הראויה
	לישרים בליכותם: למעט מאד בתענוגות כפי
	מידת הפרישות, או לענג עצמו במידה כדי
425	להתחזק בעבודת ה'?
	דף נח"ע ע"א
	ברכת מצוי גבול אלמנה
	האם יש לברך על ראית ישוב חדש בארץ
431	ישראל "מצויב גבול אלמנה"?
	דף נח"ע ע"ב
	ברכות הראיה כשדש בעקביו
	"הרואה את חבירו לאחר שלשים יום אומר ברוך
	שהחייניו" - האם ברכות הללו מברכים דווקא
	בהרגשה של שמחה או התפעלות, או בתר
	הראוי להיות אזלינן (כגון השומע רעם חלוש, או
434	רואה ברק קלוש)?
	דף ס"ז ע"ב
	חוב ברכות השחר
	"כי שמע קול תרנגולא מברך אשר נתן לשכוי
	בינה" - האם את ברכות השחר מברך גם מי
438	שלא נתחייב בהן?
	הפסק בברכת המפיל
	"ברוך המפיל" - האם יש חשש להפסק בין ברכת
444	המפיל לשינה?
	ברכת המפיל אחר הצות
	"ברוך המפיל" - ממתי ועד מתי ניתן לברך ברכת
447	המפיל?
	דף ס"א ע"א
	דגלנות
	"לא יהלך אדם אחרי אשה" - האם מותר
	לתלמידות בית ספר להופיע במופע דגלנות בפני
450	גברים?
	דף ס"ב ע"א
	תפקיד שאור שבעיסה
	"שמעיה דשח ושחק ועשה צרכיו" - מה היחס
453	הנכון של ת"ח כלפי היצר?
	דף ס"ג ע"ב
	לימוד בד בבד
	"חרב אל הבדים ונואלו - חרב על שונאיהם של
	תלמידי חכמים שיושבין בד בבד ועוסקין
	בתורה" - יש תלמידי חכמים שמטבעם מתרכזים
	יותר בשלומדים לבד. האם יש בכך גנאי של
460	"חרב אל הבדים ונואלו"?
	דף ס"ד ע"א
	פרידה "בשלום" ו"לשלום"
	"לך בשלום...לך לשלום" - האם יש להקפיד
	האידנא על החילוק בין לך "בשלום" ללך
465	"לשלום"?
	הערות הרב דב ליאור שליט"א
469
	הערות הרב יעקב אריאל שליט"א
470

הסכמת הרב אברהם צוקרמן שליט"א, ראש ישיבות בני עקיבא

מילי דברכות

אמר רבי יהודה, האי מאן דבעי למהוי חסידא - לקיים מילי דנזיקין, רבא אמר - מילי דאבות ואמרי לה - מילי דברכות. וממרן הרב חרל"פ למדנו: מילי דנזיקין - דברים שבין אדם לחברו, מילי דאבות - דברים שבין אדם לעצמו, מילי דברכות - דברים שבין אדם למקום.

נזכרתי בדברים אלו כשהגיעו לידי גליונות ובהם ביאורים ופירושים על מסכת ברכות תוך כדי שקלא וטריא של מיוודענו הרב ר' איתן זן בר שליט"א, מי שהיה עד כה ראש הכולל "קול התור" שעיי ישיבתנו. והוא מביא בפני הלומד, הסברים יפים ומעמיקים להבנתם של הדברים ולמשוך את לב הלומד לשקוד על דלתותיה.

הצווי בתורה "והלכת בדרכיו" "ולדבקה בו" אין משאירים ספק לחשיבותם של מילי דברכות.

זכורני כד הוינא מליא, לעיירתנו באו כמה מתלמידי וולוז'ין, כשהישיבה נסגרה, והיה ביניהם אחד ר' אברהם פמשניק הי"ד, שנוסף על לימודיו הרגילים והדף היומי - למד מסכת ברכות וחזר עליה כל ימיו כדי לקיים - "יעסוק במילי דברכות".

לא לחנם פתח בה רבי את הש"ס. סגולה מיוחדת היא ללומדה בעיון, וחשיבות גדולה לכל מי שמקדיש זמן לבארה ולהביא בפני הלומד את האור הנגזר בה.

ודוגמא אחת מיני רבות: פתיחתה של המסכת: "מאימתי קורין את שמע בערבית? ושתי דעות להגדרת הזמן - א. דעת ר' אליעזר - כשבני אדם הולכים לישון, וזה על סמך הכתוב "בשכבך". ב. דעת חכמים, כפי שמבאר אותה ר' שמעון בן גמליאל - כל זמן שבני אדם שוכבים, מצאת הכוכבים עד עלות השחר. והמענין מה שנוגע לקריאת שמע בשחרית "ובקומך" - דעת כולם היא מעלות השחר עד שלישי היום וכדומה, שבני אדם ובתוכם בני מלכים, קמים.

ומעלה המחבר שאלה מעניינת: באותם המקומות שצאת הכוכבים מאוחרת ביותר, האם יש מקום שזמן קריאת שמע בלילה יהיה לפי הזמן שרוב בני האדם שם הולכים לישון - "בשכבך", או שיצטרך לחכות עד צאת הכוכבים?!

מעניין הוא הבירור, ומעניינת גם המסקנא ויישר כוח למחבר, ונאחל לו שהקב"ה יאריך ימיו בטוב ובנעימים ונזכה לראות עוד דברים מפרי עטו הברוך. ראוי ורצוי שספר לימוד זה יהיה מצוי לכל לומד.

ביקר

איתן זן

הסכמת הרה"ג הרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א

RABBI Z. N. GOLDBERG

Abbad Badatz & Bies Horaa'h "Hayashar Vehatov"
Member Of Supreme Rabbinical Court

הרב זלמן נחמיה גולדברג

אב"ד בד"ץ ובית הוראה לדיני ממונות "הישר והטוב"
חבר בית הדין הרבני הגדול

בי"ה, יום ט"ז כסלו תשע"א

הנני בזה לדבר בשבחו של תלמיד חכם מופלג, אשר למד מנעוריו זה רבות בשנים בישיבות ובכוללים. הרי הוא הרה"ג ר' איתן זן בר שליט"א - רבה של קהילה בראשון לציון, אחרי ששימש כראש כולל בכפר הרא"ה.

זוכה לחבר חיבור שלם על מסכת ברכות. ויסוד הספר לברר כל דבר עד שהגיע להלכה פסוקה וכדרך ביאור הגר"א. וכל דברי הספר אמרם בשיעורים לחברי הכולל ונתלכנו הדברים ברכים.

ובודאי חשוב ומועיל מאד להוציאו לעולם לתועלת כלל ישראל.

בכבוד לפנא רבא דאורייתא ושלח

זלמן נחמיה גולדברג

הסכמת הרה"ג הרב דב ליאור שליט"א, רבה של קרית-ארבע חברון

הרב דוב ליאור

רב העיר וראש הישיבה
קרית ארבע היא חברון ת"ז

בס"ד, כח מבת תשע"א

לכבוד הרב איתן זן-בר

ראש הגרעין התורני

כפר הרא"ה ת"ז

השלוי והברכה וכמ"ס.

קיבלתי את הקונטרס - שו"ת הלכתי על מסכת ברכות, ועברתי על חלקו. נהניתי לקרוא ושמחתי לראות חיבור יפה שהרב המחבר טרח וערך לפני בני תורה. אין ספק שחיבור זה יעזור מאד ללומדי המסכת ל"אסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא" שזוהי תכלית הלימוד, כפי שכותב הש"ך בהלכות ת"ת (יו"ד סימן רמו ס"ק ה). מבין השימוין ניכר גודל העמל וההשקעה בכירור מקורות התלמוד ובהסבר השיטות עד המסקנה הלכה למעשה.

יהי רצון שיפוצו מעיינותיו חוצה לזכות את הרבים ולקרב את ישראל לאביהם שבשמים.

החותם לכבוד התורה ולומדיה,

דוב ליאור

הערות בשני עניינים הנידונים בספר...

* הערותיו של הרה"ג דוב ליאור הודפסו בסוף הספר.

הסכמת הרה"ג הרב יעקב אריאל שליט"א, רבה של העיר רמת גן

מכתב ברכה לספר "חידושי הלכות"

לכבוד הרב איתן זן-בר הי"ו
שלו רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול.

יישר כוח לכל העוסקים בתורה ובפרט לעמלים לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא.

כלל גדול בתורה בכל הנוגע לפסיקת ההלכה למעשה שהדיון יהיה אמת לאמיתו וביאר הנר"א בפירוש למשלי שבכל בירור הלכה צריך שני תנאים: שהבירור ההלכתי עצמו יהיה יסודי ומעמיק. ב. שהמציאות אליה מתיחס הדיון תהיה מדויקת ומתאימה להלכה בה עוסק הדיון. כל השונה הלכות בכל יום הוא מי שמיישם את עקרונות ההלכה הקבועים בהליכות החיים המשתנים בכל יום ולכן יש צורך לברר בכל יום אם ההלכה שנפסקה אתמול בתנאים אחרים ישימה עדיין בסיטואציה החדשה דהיום.

ואכן ספר זה כשמו כן הוא "חידושי הלכות" תוך כדי לימוד הגמרא כסדר הוא שואל כיצד ניתן ליישם את הגמ' הנלמדת בימינו לאור חידוש הטכנולוגיה הרבים. ואכן כך ראוי ללמוד וגם ללמד.

[לשיטת לימוד כזאת יש גם ערך מוסף חינוכי. היא הופכת את הגמרא לרלבנטית לימינו ומגשרת על פערי הזמן של מאות בשנים. בשיטת לימוד כזאת ניתן לקרב את הצעירים ללימוד הגמרא. היא נראית לכאורה מרוחקת מהעידן המודרני בו הם שקועים. אולם שיטת לימוד זאת מגשרת על פער הדורות הגמרא הופכת להיות מוּשָׂא התעניינותם ועצם הדיון ההלכתי, בו משוים בין נושאים הנראים לכאורה רחוקים, מרתק ומעניין ומושך את הלב].

ודווקא משום שההלכה מתחדשת בכל יום יש צורך בזהירות רבה ובאחריות כבדה ליישם את ההלכה בצורה הנכונה. מצד אחד יש להכיר בשינויי הטבעים בעולם ולא ליישם את ההלכה בתנאים לא מתאימים. מאידך, לא כל שינוי בחיים מחייב גם את שינוי היישום הלכתי. יש שינויים שההלכה אינה מכירה בהם. וצריך שימוש ת"ח רב כדי להשתמש נכון בכללי ההלכה בתנאים המתחדשים.

אתיחס ברשותך לחלק מחידושי ההלכה בספר זה...*

ושוב הנני מברכו שיזכה להגדיל תורה אליבא דהלכתא ולהאדיר.

בברכת התורה והארץ

הרב יעקב אריאל

* הערותיו של הרה"ג יעקב אריאל הודפסו בסוף הספר.

הסכמת הרה"ג הרב יונה מצגר שליט"א, הרב הראשי לישראל

Yona Metzger
Chief Rabbi of Israel
President of The Chief Rabbinic Council

יונה מצגר
הרב הראשי לישראל
נשיא מועצת הרבנות הראשית

בס"ד, כ"א אלול, תש"ע
31 אוגוסט, 2010
ספח' - 2003.שע

לכבוד
הרב איתן זן בר שליט"א

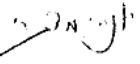
שלומות רבות וברכות,

ספרך המקיף על מסכת ברכות הגיעני וממעט עיוני בו, ראיתי והנה הוא מלא בביאורים חידושים וחקרי הלכות, בענייני המסכת על סדר הדף, ואף כי אינני בא לקבוע בעניינים הנידונים הלכה כמאן, מכל מקום ראיתי כי הנך צולל במים עמוקים ומעלה מרגליות מאירות ממצולות ים התלמוד והפוסקים, חותר אל האמת וסולל נתיבות, הכל ערוך ביד אמן דבר דבור על אופניו.

בטוחני כי ספר זה יביא תועלת מרובה ללומדי מסכת זו, וישמח לב כל מעיין בו לברך עליו ברכות הנחנין.

ברכתי לך מעומקא דליבא כי, יזכה השי"ת אותך, להמשיך ליישב באהלה של תורה, להאיר עיני הוגי התורה בספרים רבים נוספים, מתוך שפע ברכה והצלחה והרחבת הדעת.

הכו"ח בברכת התורה ולומדיה,

יונה מצגר
הרב הראשי לישראל

הסכמת הרב"ג הרב מרדכי גרינברג שליט"א, ראש ישיבת כרם ביבנה

Rabbi Mordechai Greenberg
Rosh Hayeshiva
Kerem B'Yavneh

הרב מרדכי גרינברג
ראש הישיבה
כרם ביבנה

חי בכסלו תשע"א

בס"ד

המלצה

הרב איתן זן-בר שליט"א הוא מחשובי הבוגרים של כולל האברכים בכרם ביבנה. עוד בשנות לימודיו בישיבה ובכולל התבלט בכשרונותיו הברוכים וברצינותו הרבה. עשה חיל רב בלימודיו בכולל רבנות ואף הוסמך לשמש כדיין. מכאן עבר לשמש כראש כולל בישיבת כפר הרואה וכיום משמש כרב קהילה בראשון לציון.

והנה עתה הוציא לאור דברים שבכתב - ספרו על מסכת ברכות. בעברי בין דפי הספר מקופי"א ראיתי והנה כתורתו שבעל פה, כן תורתו שבכתב. דבר דבור על אופניו בשום דעת ושכל. עוסק בשאלות המתחדשות בימינו ומציע פתרון תוך כדי עיון החל מהגמ' והראשונים וכלה בדברי האחרונים, והכל בשפה ברורה ונעימה.

והנני מברכו שימשיך להפיץ מעיינותיו חוצה הן בתורה שבע"פ והן בתורה שבכתב, ויעמיד תלמידים הרבה עד מלאה הארץ דעה את הימים לים מכסים.

בברכת התורה,

הרב מרדכי גרינברג
ראש הישיבה.

הסכמת הרב"ג הרב משה צוריאל שליט"א

בס"ד יי כסלו, תשע"א

דברי ברכה

"ליהודים היתה אורה ושמחה" ביארו חז"ל (מגילה טז ע"ב) "אורה" זו תורה. והרחיבו במדרש "נקראת התורה 'אורה' שהיא מאירה לאדם מה יעשה" (במדבר רבה יד, כב). כלומר במלת "תורה" חסרה אות א', וכאילו היא "תאורה".

הבה ונחזיק טובה להאי גברא רבה הרב איתן זן בר שליט"א, ראש כולל אברכים בכפר הרואה, המרביץ תורה לרבים ולן בעומקה של תורה. חז"ל שבחו במיוחד מי שעוסק בתורה ומסיק שמעתא אליבא דהלכתא (בבא קמא צב ע"א; וכן סוטה כא ע"א). ועל כך כתב מהר"ל (חידושי אנדות ח"ב עמי סא) "תלמיד חכם דמסיק שמעתא אליבא דהלכתא שהוא האמת והיושר. ואף ששאר תורה גם כן נקראת 'תורה' ויש עליה שכר גם כן, מכל מקום יש בו קצת נטיה מן דרך האמת. אבל ת"ח דמסיק שמעתא אליבא דהלכתא זה הדרך נקרא 'פרשת דרכים' שהוא נבדל ומיוחד משאר דרכים" עכ"ל לעניננו.

כמה עלינו לשבח להרב איתן זן בר שליט"א שבספרו היקר "חידושי הלכות" (חלק א) דן ומברר בסוגיות חשובות של מסכת ברכות, שהיא ראש ותחילה לכל סוגיות השי"ס, וזה עצמו מראה על חשיבות הנושאים הנידונים בה. וכמה יפה שעלה בדעתו לפרסם את חידושיו, כמאמר חז"ל: "מי שהוא לומד תורה ואינו מלמד, אין לך הכל גדול מזה" (מדרש דברים רבה ב, יח) ועיין שבחים רבים על כך במסכת עבודה זרה לה ע"ב.

אני מברך את הרב המחבר שליט"א כי רבים יאותו לאורו "ישוטטו רבים ותרבה הדעת". והנני מברכו שיזכה להוציא לאור עוד חיבורים רבים ומועילים, לשמחת אוהבי חי ותורתו.

כן דברי

משה צוריאל

מלקט: אוצרות הראייה

אוצרות המוסר

אוצרות גדולי ישראל

ספר זה מוקדש לע"נ דודי היקר
תלמיד ישיבת ההסדר הר עציון – אלון שבות

רפאל אהרן נוימן הי"ד

שנפל במלחמת יום הכיפורים

בן לאודים מוצלים מאש

ר' שלמה וטובה נוימן ז"ל

לע"נ צבי בן יצחק לייב ורבקה פיירברגר
צירל בת שרגא פייבל הלוי ושבי צימרמן
לע"נ אברהם דניאל בן שאול אריה ורבקה פריד
דרייזל בת זאב וציפורה רבקה בנט

ת.נ.צ.ב.ה

ברכות לאורך ימים ושנות חיים, בריאות ונחת

לסבא וסבתא ר' מרדכי ואלה פריד

לקהילת עולי בבל המפוארת, ראשל"צ

היו"ר יעקב חכם

לורנס יצחק

דוד שמאי

מנשה גולן

ראש הוועד ר' אברהם נאוי והמתפללים

תזכו להגדיל תורה ולהאדיר

ברכות ותודות למועצה הדתית עמק

חפר ולעומד בראשה, ידידינו

ר' יאיר בטיטו

ולחבר המועצה, ידידינו

ר' לוי כנס

על עזרתם ותמיכתם

לע"נ
הראשל"צ הרב הראשי
לישראל
הרה"ג מרדכי אליהו בן
מזל זצוק"ל

* * *

נדבת מנשה וזיוה שאתי
להצלחת ילדיהם
ולהצלחת חברת "אגס"

להצלחת ידידינו היקרים
ר' אריה הכהן גרינבוים
ומשפחתו
שאולי הכהן גרינבוים
נילי בת רחל צנעני
אבי סעדון ומשפחתו
רונן סרוסי

לע"נ
אהרן בן יוכבד
רחל בת דבורה
יוכבד בלוריה בת רחל ואהרן
מאיר דוד בן רחל ואהרן
לאה שולמית בת רחל ואהרן

נדבת

עקיבא וחנה זן בר, הורי המחבר
יאריך ה' ימיהם בטוב
ושנותיהם בנעימים

לע"נ
משה ושושנה טובולסקי ז"ל
מאיר ושרה זאב ז"ל
הרב יצחק וחפציבה נחמני
שחר כהן ז"ל בן ניסים ויונה
נדבת יגאל ומיכל זאבי

לע"נ
שלום בן חנה אדרי
ת.נ.צ.ב.ה

לע"נ
יהודה מנחם בן יעקב ואסתר
תנצב"ה

לע"נ

ר' ישראל בן אברהם צבי אייכל ז"ל

לע"נ

ר' ישראל בן הרב קלמן קלונימוס הלוי

הורביץ ז"ל

נדבת חברת ש.א.ג. (ולול)

בניה ופיתוח בע"מ

מצפה יריחו

להצלחת ושגשוג

קהילת

קיבוץ העוגן הי"ו

להצלחת ושגשוג

קהילת

כפר חגלה ת"ו

לע"נ

ישעיהו מאיר הכהן קוה
ז"ל בן אפרים פישל הכהן
וטאובה לבית קובלסקי

להצלחת

ישיבת אורות יעקב
אברכי הכולל
ורח"י הרב דנינו שליט"א

ריש מילין

יקר הדבר ונכבד הוא להודות לצורנו על כל שגמלנו, מה אשיב להי כל תגמולוהי עלי, אודה הי בכל לבב שנתן לישראל תורת אלהים חיים, חוקים ישרים וצדיקים להגות בהם להוסיף לקח ותושיה, לשוטט בהיכלו של מלך, ללמוד מוצאיו ומבואיו, הבאני המלך חדריו נגילה ונשמחה בך.

זיכני השי"ת להסתופף בחצרות הי, לעבור בין שושנים ללקוט אמרות טהורות, הלכות וסברות, דברי רבותינו תנאים ואמוראים, לסוד היכלות של שמועות בדברי קמאי ולעטרם בזהובים של אחרונים, קיבצתים לזה הספר, חידושי הלכות, הלכות בגימטריא איתן.

שתי סמוכות סמכוני באשישות, בדרך זו אהלך, חד אמיתה של תורה, ללחום מלחמתה של תורה לכוון אל המושכלות, וחד הנהגתם של ישראל וקבלתם ללמוד ולעשות.

ובקונטרס דברי סופרים הביא דברי הרמב"ם בספר המצוות שורש אי דקראי דועשית ככל אשר יורוך ולא תסור קאי אאיסורין של דבריהם ולעומתו דעת הרמב"ן בהשגותיו שם, דלא קאי הנך קראי אלא על תושבי"ע דהן מדאוריתא, כגון דברים הנלמדים במדות שהתורה נדרשת בהן, אבל של דבריהן לא קאי כלל.

ומתוך כך בא קונטרס ד"ם להקשות דתימא גדולה לומר כן, דא"כ מאיזה טעם אנו חייבין לשמוע להן ושלא לעבור על דבריהן, אחרי שאין לנו שום ציווי בתורה על זה, לא מקרא ולא מהלכה ולא מסברא.

ומסיק דהטעם שאנו חייבין לעשות כדבריהן הוא שע"י קיום דבריהן אנו מקיימין רצון השי"ת, שהסכימה דעתן לדעתו, כמ"ש ביבמות ס"ב "תנא גי דברים עשה מרע"ה מדעתו והסכימה דעתו לדעת המקום". ונראה לפי דבריו שהחיוב לעשות כדברי חכמים הוא מוסרי, על דרך הראוי והנאה, אך לכלל חובה שבית דין יכפו את האדם לעשותו זה ליתא.

ולכן יראה לי להוסיף נופך בדברי הגאון הנ"ל, דכל חיובם של ישראל בקיום מצוות הוא קבלתם וכמו שדרשו חז"ל שהקדימו ישראל נעשה לנשמע ובוה התחייבו לשמור ולקיים את התורה כולה, כמו כן גזירות וסייגים שהוסיפו חכמים משך הדורות תוקפם הוא הסכמת ישראל וכן נקטינן בתלמוד וברמב"ם (ממרים ב,ה-ז) דתקנה וגזירה שלא התקבלה ע"י ישראל, בטלה.

ופרשת נדרים תוכיח (וע"ע אבות א, ו"עשה לך רבי, פסחים סו ע"א "בני נביאין הן", מגילה זי "הדר קיבלוה", הקדמת הרמב"ם ליד החזקה "נמצא רבינא ורב אשי", שו"ע חו"מ ס"י כהי בעניין חכמה ומניין ודין קיבלו עליהו) וכל מה שקיבלו מחכמי ישראל, נחות חד דרגא מקבלת נעשה ונשמע להקל בספיקן.

ומעתה המלקט פסקים ובאורים יש לו ללכת אחר מה שהתקבל ע"י ישראל, ומאידך אין לסטות מאמת מארץ תצמח ויש לאחוז בשני ענפים הללו יחד כי יש להם שורש אחד והוא רצון השי"ת

וכמ"ש קונטרס ד"ם הנ"ל. וכדי לאחד יחדיו את מידת האמת עם קבלת ישראל קראתיו חידושי הלכות, חידושים יכוונו אל האמת והלכות יכוונו אל דרך ישראל סבא.

ספר זה פרי שעורים שניתנו בפני בני עליה בבית המדרש קול התור אשר בישיבת כפר הרא"ה, וכדברים שהיו בשעת על פה בן יצקתים בכתב, רעיונות חצובים מתוך הגמי דף אחר דף מתוך לימוד גפ"ת וראשונים נוספים שעל הדף, עיונים בענינים שעלו מתוך מו"מ בדברי הראשונים, קושיות שנשאלו, חקירות אקטואליות שניסרו בחלל בית המדרש, אף תהיות שתהיתי ביני לבין עצמי ליישב דברים שאינם מבוארים לי כל צרכם, ומתוך זה באנו לכלל לימוד אף של דברי האחרונים ההלכתיים מערכה לקראת מערכה, לאסקוי שמעתתא אליבא דהילכתא.

מאור שהאיר את נתיבתי היה ביאור הגר"א לשו"ע שקישר בקשרים חזקים ואמיצים בין דברי הגמי וראשונים לדברי השו"ע ונ"כ להראות איך הכל אחוז ורקום מעשה חושב יחד, מקשה אחת אשר משוקדת כפתוריה ופרחיה, ומתוך לימוד זה מתבארים דברי הפוסקים באור חדש על ציון תאיר, מתלכנים הדברים היטב ומיושבים דבר דבור על אופניו.

מכאן שתורף הספר הוא בשימתו הלימודית בדרך הסלולה מקדמת דנא, לקשר בין הגמי לבין המעשים בין היות אביו ורבא לבין דברים המתחדשים בכל יום, כך מתחבבת הגמי על לומדה והוא נקשר בה בעבותות של אהבה.

השיתין עליהם עומד זה החיבור הם דברי השו"ע והמפה שפרם הרמ"א, אלא שתוך כדי העיון התבארו לנו זעיר פה זעיר שם צדדים חדשים, כאשר יחזה הלומד עיניו מישרים.

הרעיונות שבספר הורתם בשנות לימודי בישיבת כרם ביבנה, אשר מנעורי חסיתי בצילה ולפני האי גברא רבא ראש הישיבה הרב חיים יעקב גולדויכט זצ"ל (תלמיד החזו"א) ויבלי"א הרב מרדכי גרינברג שליט"א (תלמיד הרצ"ה), אשר מפיתם אכלתי ומכוסם שתיתי, ממה שדלו לנו ממעיינות החכמה יחד עם ראשי המתיבתא, כולם יתברכו ממקור הברכות, בכואי לכפר הרא"ה קרבני הרב אברהם צוקרמן שליט"א (תלמיד הקהילות יעקב והרב הרל"פ) ראש הישיבה דהתם וזיכני ללמוד אורחות חיים, ימים על ימי מלך תוסיף שנותיו כמו דור ודור.

נאה לי להודות אף לתלמידי שבהשראתם נכתבו הדברים ובעקבות הארותיהם שבתי וליטשתי אמרותי ובפרט מיוחד שבהם, בן פורת יוסף, ר' עוז מנחם שליט"א שישב והגה בדברים, ערך אותם והעמידם על מתכונתם הנוכחית.

התודה והברכה לרב ישי סופר הי"ו על הכנת הספר לדפוס, ישלם לו הי כפעלו הטוב.

כל הנשמה תהלל יה הללויה, אשר זיכני באשה מושכלת, אשת חיל, מרת רפית חיה מנביית,
הגדילה חסדה עימי ללמוד בנחת ובשמחה, יהי רצון שתתברך בברכות כולן ונשבע נחת מיוצאי
חלצנו שילכו במסילת ישרים, בביתנו בטוב נשכון, פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון.

איתן זן בר

אשר

דף בי ע"א

זמן ק"ש של ערבית

בדברי הרי"ף (א: בדפיו), והרא"ש (פ"א סי' ט). וזה לשון הרמב"ם (פ"א מק"ש, ה"ט): "איזהו זמן קריאת שמע בלילה? מצוותה משעת יציאת הכוכבים עד חצי הלילה. ואם עבר ואיחר, וקרא עד שלא עבר עמוד השחר - יצא יד"ח, שלא אמרו עד חצות אלא כדי להרחיק אדם מן הפשיעה". וכן לשון השו"ע (ר"ל, ג): "וזמנה עד חצי הלילה, ואם עבר ואיחר וקרא עד שלא עלה עמוד השחר - יצא יד"ח". ובאר המשנה ברורה (סי' כח): "דמן התורה לכוי"ע זמנה כל הלילה, ד"ובשכבך" כל זמן שבנ"א שוכבים משמע".

(ב) ביאור הספק

ועתה נבוא לבאר ספקותינו. הנה בחורף בשעה 17:00 כבר ודאי יצאו הכוכבים ממסילותם. אך מנגד דין דאורייתא שצוה אותנו הכתוב "ושננתם לבניך ודברת בם, בשבתך בביתך, ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך" (דברים, ואתחנן) משמע דווקא בזמן שכיבה וכביאור חכמים ור"ג, והרי אין לך אדם בעולם שדרכו לישון בשעה כה מוקדמת, ולא קרינן בשעה זו "בשכבך". וכן לאידך גיסא של יישוב העולם - בארצות הצפון כגון רוסיה, קנדה וסקנדינביה, שם שוקעת השמש בקיץ מאוחר ביותר, אף לאחר חצות - האם צריך לקיים דינא דגמי להמתין עד צאת הכוכבים, או סגי שיקרא כל זמן שבנ"א שוכבים וכדין "בשכבך" של הפסוק.

ובלשון לימודים נחקור אי אזלינן בתר סימן או בתר סיבה, פירוש: האם "בשכבך" שאמרה

"מאימתי קורין" - בתקופת החורף, עת שהחמה ממהרת לשקוע, האם יוצא אדם ידי חובתו בקריאת שמע בשעה 16:30 או 17:00, או שמא צריך להמתין לזמן "בשכבך"? וכן להיפך, בארצות הצפון שם שוקעת השמש מאוחר מאוד - האם יוכל לקרוא ק"ש בזמן "בשכבך", או שיצטרך להמתין לצאת הכוכבים לאחר חצות (שעון אירופאי)?

(א) גבולות זמן ק"ש

במשנה ברורה מבואר: "מאימתי קורין את שמע בערבין? משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן", ובגמי מפורש, שהכוונה לצאת הכוכבים - היינו צאת הכוכבים היינו לילה, שקריאת שמע של ערבית צריך שתהא דווקא בחשיכה.

ובענין עד אימתי קורין מביאה המשנה פלוגתא: לדעת רי אליעזר קורין עד סוף האשמורה הראשונה (שהיא שליש הלילה). ומעמו, שמפרש "בשכבך" כזמן שבני אדם פונים לישון על יצועם (רש"י ג' ע"א), וסדרו של עולם כך הוא, שבתחילת הלילה מצוי שהולכים לישון, ומי שישן מאוחר יותר במלה דעתו, ולא נקרא "בשכבך" של העולם.

לדעת חכמים ורבן גמליאל, קורין עד שיעלה עמוד השחר (גמי בדף ט'). ומעמם, שפירשו "בשכבך" כל זמן שבני אדם ישנים על יצועם, ודרך בני אדם לישון כל עוד לא הפציע השחר (רש"י הנ"ל). אלא שלחכמים ישנו סייג לקרוא עד חצות "כדי להרחיק את האדם מן העבירה". והלכה כחכמים ור"ג כמבואר

ויוצא בהן ידי חובתו, אחת של יום ואחת של לילה... אלא "לעולם יממא הוא (ההגדרה האסטרונומית וההלכתית לשאר מצוות היא, שמעלות השחר ועד הנץ יום גמור הוא)" והאי דקרו ליה ליליא- דאיכא אינשי דגנו בההיא שעתא", ופרשיי: "וקרינא ביה בשכבך". משמע, שאין היום והלילה גודרים זמן ק"ש, אלא הקובע הוא כל זמן שבפועל קמים או ישנים בני אדם.

ועתה, עקב שינוי תנאי החיים, כשאור החשמל מבחיק בלילה, ובנ"א נותרים ערים ופעילים הרבה אחר צה"כ עד קרוב לחצות, הרי בשכבך ליכא אלא משעה 20:00 ואילך, שעה שמשכיבים את הקמנים לישון, ו"איכא אנשי דגנו בההיא שעתא". ובארצות הצפון, שישנים בקיץ קודם צה"כ, הרי הוא זמן שכיבה, ויוכלו לצאת יד"ח, כי "לעולם יממא

תורה הוא סיבת הדין, שעניינה "ונר אלוהים מרם יכבה", שטרם הוא שוכב ומסיים את יומו יקבל עליו עול מלכות שמים, ויקשר יומו בפתיחתו ובסיומו בעבודת המלכות (וכדרך שעושה בראש השנה, שממליך את קונו, בזמן שהוא תחילת וסוף השנה), ויעיד עליו יודע תעלומות שהוא בנו ועבדו מתחילת יומו עד כלותו, או שמא בשכבך הוא סימן בעלמא- שדיבר הכתוב בהווה, ובמקום לומר "צאת הכוכבים" צחצחה התורה בלשון "בשכבך", כדי שגם יום וגם לילה, כחשיכה כאורה- כולם יהיו ארוגים ושזורים בייחוד ה' הנשגב.

ג) ק"ש - דווקא בזמן "בשכבך"

ונראה להכריע מהסוגיה בדף חי ע"ב- טי ע"א: "תניא: רשב"י אומר: פעמים שאדם קורא ק"ש שתי פעמים בלילה, אחת קודם שיעלה עמוד השחר ואחת אחר שיעלה עמוד השחר, ויוצא ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה. הא גופא קשיא! אמרת פעמים שאדם קורא קריאת שמע שתי פעמים בלילה, אלמא - לאחר שיעלה עמוד השחר ליליא הוא, והדר תני: יוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה, אלמא - יממא הוא! - לא, לעולם ליליא הוא, והא דקרי ליה יום - דאיכא אינשי דקיימי בההיא שעתא". ופרשיי: "דקיימי בההיא שעתא- הלכך זמן ק"ש דיום הוא, דגבי ק"ש "ובקומך" כתיב, והא קיימי". נקמה הגמ', שאין הולכים אחר הזמן האסטרונומי המוגדר "יום" אלא אחר "זמן קימה", למרות שהוא ודאי לילה לשאר עניינים!

וכן מוכח מלישנא בתרא שם: "דתניא, רבי שמעון בן יוחי אומר משום רבי עקיבא: פעמים שאדם קורא קריאת שמע שתי פעמים ביום, אחת קודם הנץ החמה ואחת לאחר הנץ החמה,

"אמנם נחלקו בגדר יום ולילה המגויא וסיעתו מול הגריא וסיעתו, שלדעת המגויא (נ"ח, סק"א, ורליג, סק"ג) היום מתחיל בעלות השחר ומסתיים בצאת הכוכבים, ולכן השעות הזמניות שלו גדולות, ואילו הגריא (בא"י ס"י תנ"ט) מצמצם שהיום הוא מהנץ עד השקיעה בלבד, שזה זמן קצר בלמעלה משעתיים "ארופאיות". ונימ' למשל לסוף זמן קריאת שמע ותפילה, וכן לגבי סוף זמן אכילת חמץ בערב פסח. וא"כ לגריא אין גדר יום מעלוח"ש ועד הנץ, ודלא כדבריננו הנה ראוי להביא כאן את דברי הרמב"ן במלחמות בריש ברכות (ב ע"א ברי"ף), וז"ל: שנינו משנה שלימה: אין קורין את המגילה בלילה וכו' עד שתנץ החמה, וכולן שעשו משעלה עמוד השחר- כשר, ש"מ כל דבר שמצוותו ביום משעת הנץ החמה, ואם עשה משעלה עמוד השחר- כשר...ועיקר זמנים הללו שתקנו חכמים לכל המצוות, כלומר משעלה עמוד השחר ועד צה"כ למדוה בגמ' פרק הקורא את המגילה מדכתיב: "ואנחנו עושים במלאכה וחצים מחזיקים ברמחים מעלות השחר עד צאת הכוכבים", ומכאן למדו חכמים לזמן ק"ש בערבין בריש פרקין, הא כל הדברים שוין". וצ"ל דיש חילוק בין גדר יום של זמן קיום המצוות לגדר יום לענין חישוב שעות זמניות.

הוא, והאי דקרו ליה ליליא- דאיכא אינשי דגנו בההיא שעתא".

ד) ההלכה בדין ק"ש אחר עלות השחר

ולחוי ידוע, כי לישנא קמא ולישנא בתרא בשם רי"ע נפסקו להלכה ברמב"ם פ"א מק"ש (הלכות: י, יב), ובשו"ע, ס"י נח, סעיף ג ע"פ פרשנות רמב"ם ורי"ף שהגמי עוסקת דווקא באנוס: "ומי שהוא אנוס... יכול לקרותה עם ברכתיה משעלה עמוד השחר, דכיון שעלה עמוד השחר שפיר קרינן ביה ובקומד וגם שפיר מקרי יוצר אור". ובסעי' ד: "אם קראה משעלה עמוד השחר, אעפ"י שלא היה אנוס, יצא בדיעבד". והטעמים המשנ"ב: "דמקצת אנשים קמים באותו הזמן, וקרינן ביה ובקומד, ובדיעבד העמידוהו על דין תורה. ודווקא באקראי בעלמא, דהיינו פעם אחת בחודש הוא דיוצא בדיעבד, אבל אם הוא רגיל לעשות כן אמרו חכמים שאפילו בדיעבד לא יצא, וצריך לחזור ולקראה. מיהו בשעת הדחק אפילו רגיל טובא- שרי, דמאי הוה ליה למעבד". ובסעיף ה' נקט שו"ע: "אם נאנס ולא קרא ק"ש ערבית כיון שעדיין לא הנץ החמה קורא קריאת שמע ויוצא בה ידי חובת קריאת שמע ערבית", ובמשנ"ב על אתר: "ומקצת אנשים ישנים באותו הזמן לכן בשעת הדחק קרינן ביה ג"כ ובשכבך אבל בלא"ה אפילו בדיעבד לא יצא". הרי, שהמחבר פסק "תרת' דסתרי"- בעלזו"ש אפשר לקרוא ק"ש עיתים של ערבית ועיתים של שחרית; על אף שמבחינה אסטרונומית גדרו לכאן או לכאן, מבחינת ק"ש הדבר תלוי במעשי בני"א, אם שוכבים או עומדים, ובעלזו"ש, שיש מזה או מזה אפשר לקרוא ולצאת ידי חובת שתי המצוות.

ה) עיון והוכחה מפירוש הרמב"ן והרשב"א ואין לומר, שרק הזמן שבין עלוה"ש לניץ, שהוא זמן המסופק, שטרם הנצה השמש אך כוכבים אין, הוא הזמן ששייך בו דין "בשכבך", אך בשעה שאין ספק שהוא יום כגון אחר הניץ, או שעה שהיא ודאי לילה, כגון שהכוכבים מאירים ממסילותם- אין דין "בשכבך ובקומד", והולכים אחר הגדרת יום ולילה, על אף שרכים אז קמים או שוכבים.

דהנה הרמב"ן במלחמות על הסוגיא הנ"ל בכרכות כתב: "וכך עיקרן של דברים: שזמן ק"ש לקיים מצוות חכמים עד חצות. ואם עבר עליו חצות לילה בשינה, או בפשיעה אחרת- חייב מיתה, אבל קורא הוא עד שיעלה עמוד השחר ואפילו לכתחילה, דודאי לילה הוא לכל דבר. משעלה עמוד השחר נעשה היום לכל דבריו, ואעפ"כ אמר רחמנא "בשכבך" ולא כתב "בבקר ובערב". היה ר"ש אומר משום רי"ע שיוצא ידי"ח של לילה בדיעבד, דהא איכא אנשי דגנו בההיא שעתא, דאע"ג דמיעוטא הוא, כיוון דאפקיה רחמנא בלשון יחיד, משמע "בשכבך" דידך, כדדרשינן בפרק היה קורא: "בלכת דידך". וכיון דאיכא אנשי דגנו ואיהו נמי לא קרא עדיין- מצי קרא עד הנץ החמה. ומכאן ואילך ליכא דגני. ואי משום בני מלכים - נעורין הן במיטתן, ואינן רוצים לעמוד עד שלוש שעות". הא למדת, שאם היו אנשים ישנים ביום היה אפשר לומר ק"ש של ערבית, על אף שיום נמור הוא!

וכן מעין זה ברשב"א בכרכות שם: "וקשיא לי, אם משום מיעוטא דגנו קרינן ביה "בשכבך", אע"ג דיממא ממש הוי, אי הכי- לישרי (ק"ש של ערבית) אפילו לאחר הנץ החמה, ואפילו עד ג' שעות, כיוון דאיכא בני מלכים דגנו יש

לומר, דבני מלכים מיעוטא דמיעוטא נינהו". משמע, שאם הוא מיעוט המצוי- קרינן ביה לילה לעניין ק"ש. וכן להיפך, בערב נמתין עד זמן שכיבה, כיוון שרק מיעוטא דמיעוטא שוכבים בצאה"כ, ורק משעה 20:00 והלאה כשמצוי מיעוט ניכר השוכבים לישון- מתקיים "בשכבך".²

ז) זמן ק"ש של שחרית בזמננו

והנה בכפ"מ (סוף פ"א מק"ש) תמה מדוע זמן ק"ש של ערבית, דהיינו "בשכבך", הוא כל הלילה, וזמן ק"ש של שחרית, "ובקומך", מצומצם עד שלוש שעות, ואינו כל זמן שבנ"א ערים? ותרין, דאח"כ, כל היום הוא זמן ק"ש של שחרית (מדאורייתא), ומה שתלוי הטעם בשעה שבני אדם קמים הוא אסמכתא בעלמא. ותדע, דאטו בני מלכים רובא דעלמא נינהו ע"כ. (וזה דלא כהרמב"ן והרשב"א דלעיל). והמג"א (נח, סק"ז) דחה דברי הכס"מ מכמה טעמים, ותירוצו הוא, ש"בשכבך" משמעו כל זמן ששוכבים, ו"ובקומך" מתייחס לזמן קימה משינה בלבד ולא לכל היום, שעל שאר היום אמר הפסוק "בשבתך" ו"בלכתך" (וכן תירץ הפ"י). ונ"מ טובא בין הכס"מ למג"א והפ"י, דלפי דברינו, שהמצווה תלויה בזמן קימה ושכיבה, למג"א ופ"י בעניין זמן ק"ש של שחרית האידנא ישתנה סוף זמן ק"ש. אך לכס"מ, שזמן ק"ש מדאורייתא הוא כל היום והכמים תקנו עד שלוש שעות, הדין לא ישתנה

כיוון שכך גדרו חכמים, ורק בי"ד גדול בחכמה ובמניין יכול לשנות קביעתם. (אלא שבפירוש הכתובים יש כללים אחרים בזה, וכדלקמן.) ונראה עיקר כמג"א, שכן מוכח מדברי הראשונים הנ"ל. ולפי דבריו יהיה ניתן לקרוא ק"ש של שחרית כל זמן שעדיין דרך האנשים להקיץ בו.

ז) ביאור שימות רש"י ותוס'

וברש"י על המשנה, ד"ה י"ד סוף האשמורה הראשונה" כתב: "ומקמי הכי (לפני צה"כ) נמי לא הוי זמן שכיבה, לפיכך הקורא קודם לכן לא יצא ידי חובה. אם כן, למה קורין אותה בבית הכנסת? כדי לעמוד בתפילה מתוך דברי תורה. והכי תניא בברייתא בברכות ירושלמי (ברייתא פרקין). ולפיכך חובה עלינו לקרותה משתחשך. ובקריאת פרשה ראשונה שאדם קורא על מטתו- יצא".

ביאור דבריו: רש"י התגורר בצפון צרפת, שם זמן בין השמשות ארוך מאוד, ואם ימתינו מלהתפלל ערבית עד צה"כ יש חשש שהציבור יתפור, לכן קראו ק"ש והתפללו ערבית קודם צה"כ. ומקשה רש"י: בשלמא התפלה היא בזמנה לרי יהודה, שלדעתו זמן ערבית מתחיל מפלג המנחה (מתני' כו ע"א), אך ק"ש, בה כולם מודים שאינה מפלג המנחה, כיצד אנו מקיימים? ותרין: שק"ש דאורייתא אומרה על מטתו, ואילו זו של התפלה נועדה רק כדי להתפלל מתוך התעלות של תורה.

ובעלי תריסין, הלא הם בעלי התוספות, הקשו עליו:

א) הלא נוהגים בק"ש שעל המטה לומר רק את הפרשה הראשונה, ואם היא העיקרית היה צריך לקרוא בה את כל השלוש.

² וצופה הייתי בתוס' במסכת מגילה (כ ע"ב, "והיה"), דבהדיא מחלק בין לילה לזמן שכיבה, וז"ל (בעניין הסוגיא בברכות): "ויש לומר, דהתם בעי לאסוקי דזמן שכיבה דגבי ק"ש הוי צאת הכוכבים, ומשייה קאמרינן התם דאין זו ראייה גמורה, דנהי דהוי לילה באותה שעה- מ"מ לא הוי זמן שכיבה לכל אדם".

(ב) אם היא העיקרית, היה צריך לצרף לה את ברכות ק"ש.

(ג) ק"ש שעל המטה אינה אלא בשביל המזיקין (ע"פ גמי הי ע"א).

(ד) לדברי רש"י נמצא שהלכה כרי יהושע בן לוי, ש"תפילות באמצע תקנום" (בין שתי קריאות שמע), ואנן קיי"ל כרי יוחנן.

אמנם לכאורה יש לתרץ בקלות את כל קושיות התוס' בכך שרש"י מדבר על אופן של דיעבד, בו נהגו הציבור להתפלל קודם צאה"כ, בעוד הגמי דברה על אופן קיום המצווה לכתחילה. ואת קושיה בי ניתן לתרץ, שחלקו בגדר ברכות ק"ש, אם הן ברכות המצוות או ברכות השבת. אלא על כרחך הבינו התוס' כוונת רש"י, שעיקר זמן המצווה מן התורה הוא על המטה, "בשכבך" ממש, וחכמים שתקנו אותה לפני ערבית היתה כל כוונתם לעמוד בתפילה מתוך ד"ת. ובאמת שינו בעלי התוס' את לשון רש"י, ותחת "ולפיכך חובה עלינו לקרותה משתחשך. ובקריאת פרשה ראשונה שאדם קורא על מטתו- יצא", כתבו: "שק"ש על המטה עיקר".

והעניין שחכמי הגמי נתנו רשות לקרוא כרי יהודה ולהתפלל ערבית מפלג המנחה על כרחך לא חששו לק"ש קודם צאה"כ, כי את עיקר המצווה מן התורה מקיים אדם על מטתו בזמן שכיבה².

התוס' עצמם תרצו באופנים אחרים: דעת ר"ת, שקריאת שמע של בית הכנסת היא העיקרית, וקיי"ל כרי יהודה בין לתפילה ובין

לק"ש. ודעת ר"י, שאנו סוברים כתנאים המובאים בגמי לקמן (בי ע"ב), שזמן ק"ש מתחיל עוד קודם צאה"כ, כגון "משעה שקדש היום", וכן "משעה שבנ"א נכנסין להסב", דהיינו סעודת ליל שבת שהיתה מבעוד יום.

אמנם גם בדברי ר"ת ור"י נוכל לומר, שבשעות אלו כבר שכבו לישון קצת אנשים, ושפיר קרינן ביה "בשכבך". אלא שלהלכה פוסקים כרש"י- כך מבואר ברמב"ם (פ"א מק"ש, ה"ט), וביתר שאת בפ"ג מתפילה הי"ז. וכ"פ השו"ע (רלה, א). ותמכו יתדותיו הגר"א והמשנ"ב שם (סק"א), וכן המג"א (שם, סק"ב).

אמנם דעת הרא"ש (סימן א') כדעת ר"י, וכ"כ המור בס"י רלה: "ולפיכך נהגו כן וסמכו על הני תנאי דברייתא, אע"ג דלכתחלה אין לקרותה קודם צאת הכוכבים כסתמא דמתני'. ומכל מקום, גם לפר"י אין למהר לקרותה כ"כ מבעוד יום קודם צאת הכוכבים, כי דבר מועט הוא בין תנאי דמתני' ובין תנאי דברייתא".

(ח) ביצד לנהוג בשקוראים מוקדם בביהמ"ד אם העיקר להלכה כרש"י, אנו צריכים לומר בזה, שגם עיקר מצוות ק"ש היא על המיטה אף לדידן, שאנו קורין אותה אחר צה"כ אך לפני זמן "בשכבך". וכפי שדייקנו בהבנת התוס' את דעת רש"י. איברא, דהמ"ז (רלה, סק"ב) כתב, שדעת השו"ע למעשה אינה כדעת רש"י, שק"ש על המיטה עיקר, אלא חוזר וקורא אחר צה"כ, ואינו צריך להמתין כולי האי (שו"ע שם, סעי' א). אמנם דעתו להכריע כרש"י, לכן חתם: "וע"כ נלע"ד, דבאמת כל מאן דחש למיעבד על צד הטוב בזה יקרא ק"ש על מטתו ויכוין לצאת י"ח בזה ולא מפני המזיקין. ולא יצטרך לקרות רק בי

² ועיין מ"ש בזה בפני יהושע על אתר.

פרשיות, כיון דכבר קרא ויצא י"ח בבח"כ כמ"ש ב"י בשם הרר"י לפי דרכו. וזה נכון יותר מדרך הש"ע, דבדרך הש"ע קרוב לודאי שבשעת צ"ה אפשר שישכח לקרות, בפרט שכבר קרא ויצא רק שצריך לחזור משום רוחא דמילתא כמ"ש, משא"כ בשעת שכיבה דיש אז התעוררות לקרות מפני המזיקין ובוזה אין אדם עשוי להשכח, כנלע"ד נכון לכל מי שרוצה לצאת לרוחא דמלתא. שוב מצאתי בספר מטה משה שרש"י קרא על מטתו כל גי פרשיות עכ"ל.

והיום, שהציבור ישן בשעה מאוחרת, ומתקיים "ובשכבך" רק משעות 20:00 ומעלה, יודה הב"י שמוטב לקרות ק"ש לשם חובה על מטתו, בזמן "ובשכבך", כדברי רש"י, ועצת ה"ט"ז לעולם תקום.

ובזה מצאנו רווח לדברי המנהג שנזכר בתרומת הדשן (סי' א'), שבימים הארוכים שהשמש ממהרת לשקוע, נוהגים לקרות ק"ש שלוש או ארבע שעות קודם צה"כ, ומומכים על רש"י שיוצאים בק"ש שעל המיטה. וכתב התה"ד על זה, שהמנהג נשתרבע ע"י תשורת כח שירדה לעולם, שההמון רעבים לאכול בעוד יום. ולשיטתנו- כפתור ופרח, שבשעה זו הציבור שוכב לישון ומקיים "בשכבך" בק"ש המוקדמת, על אף שטרם באה עלמה לעולם.

העולה מדברינו, דאם זמן "בשכבך" משתנה במציאות, יש בזה שינוי מהפסק בשו"ע ונושאי כליו, ובה תסמר שערות בשרי לבוא ולעשות שינויים בדברי קדמונינו, אף כי לחומרא ולהוספת כוונה בק"ש שעל המיטה, אבל בתורף הדברים יש עקרון, שכמה גופי תורה תלויים בו, וכדלקמן.

ט) שינוי המציאות- משנה הלכה?

וכבר נכנס בעובי הקורה החזו"א (יו"ד, הלכות טרפות, סי' ה): "ונמסר לחכמים לקבוע הטרפות ע"פ רוח קדשם שהופיע עליהם, והיה צריך להקבע בשני האלפים תורה, כדאמר בע"ז טז, א', דיני הטרפות לדורות, וכדאמר בב"מ פ"ו א' "רבי ור' נתן סוף משנה, רבינא ורב אשי סוף הוראה", ואין לנו תורה חדשה אחריהם...שמסר הקב"ה את משפטי התורה שלהן (של הטרפות) לחכמי הדורות ההם". דהיינו: שינוי המציאות לא משנה את ההלכה שנתנה ונקבעה ע"י חכמי התלמוד, וכפי ההלכה של זמנם נקבעה ההלכה לדורות, על אף שפנים חדשות במציאות באו לכאן. ומדבריו נשמע, כי שינוי זמן השכיבה לא ישנה את זמן ק"ש.

ויש להעיר בזה מספר הערות:

א) סמכנו יתדות דברינו בדברי רשב"י בדף ח', ובדברי הרמב"ן והרשב"א, שהכל הולך אחר הנהגת האדם, ולפי זה הלכה חזרה ונתחדשה.

ב) מצאנו שאף בדיני שבת החמורים שינוי במציאות משנה את דין הגמרא, בין לקולא ובין לחומרא.

לקולא כיצד? נפסק בשו"ע (שלא, ג), שתינוק שנולד לשמונה חדשים אין מחללים עליו שבת, והיום לרפואתו מחללים עליו כמה שבתות (שש"כ, פל"ו, העי' כד בשם הרב אויערבאך ועוד).

לחומרא כיצד? באותו סימן בשו"ע (סעי' ט):

"בזמן חכמי הגמ' אם לא היו רוחצים את הולד לפני המילה ולאחר המילה וביום שלישי למילה במים חמין היה מסוכן; לפיכך נזקקו לכתוב משפטו כשחל להיות בשבת; והאידינא

לא נהגו ברחיצה כלל, ודינו לרחוץ בשבת, אם רצו, בדין רחיצת כל אדם".

ואפשר, שלא כתב כן החזו"א אלא לעניין טרפות בלבד.

ג) מצינו, שהז"ל הודו בעובדת שוני המציאות ממה שמסברו בתחילה, כגון רי' טרפון, במשנה בבכורות (כ"ח, ב') [שמבר שפרה ללא רחם אינה חיה ודינה כטרפה]: "ומעשה כפרה שנימלה האם שלה והאכילה רבי טרפון לכלבים; ובא מעשה לפני חכמים ביבנה והתירוה שאמר תודום הרופא: אין פרה וחזירה יוצאה מאלכסנדריא של מצרים שאין חותכין האם שלה בשביל שלא תלד. אמר רבי טרפון: הלכה חמורך טרפון?". משמע, שאם בא רופא ומאיר את עינינו בהלכות טריפות על עובדה במציאות- מתחדשת בזה הלכה (וראה מ"ש בזה רי' אברהם בן הרמב"ם ב"מאמר על דרשות הז"ל").

ד) בגמ' בפסחים צד ע"ב: "חכמי ישראל אומרים: ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע ובלילה למעלה מן הרקיע. וחכמי אומות העולם אומרים: ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע, ובלילה למטה מן הרקיע. ונראין דבריהן מדברינו, שביום מעיינות צוננין, ובלילה רותחין". משמע, שעל ידי עובדה חדשה שהאירה את עיניהן של חכמי ישראל הכריעו כאומות העולם בהאי עניינא.

אמנם גליון הש"ס על אתר מביא לשון ר"ת (בשיטמ"ק על כתובות י"ט ע"ב, ד"ה "השבתנו על המעוברת") דאע"ג דנצחו חכמי אוה"ע לחכמי ישראל היינו נצחון בטענות, אבל האמת היא כחכמי ישראל, והיינו דאמרינן בתפילה: "ובוקע חלוני רקיעי". עכ"ל.

ור"ת לשיטתו שיש שתי שקיעות, זמנים שונים לביה"ש וצה"כ.

כוותיה אך לא מטעמיה נוקט הרמח"ל בספר "אדיר במרום" (עמ' רלה- רלו): "אך האמת היא, שאע"פ שהגלגלים והכוכבים הם דברים גשמיים, הנה בתוכם מתלבשים פנימיות והשורשים, וכל הדברים שתמצא שאומרים חז"ל בעניין השמש ושאר כוכבים שאינם עומדים לפי הנראה לעינינו, מדבר הכל בזה הפנימיות שלהן, שבהן עיקר ההנהגה. ומי שאינו יודע דרכי החכמה אינו יכול להשיג אלא היצוגית הדברים, הנראה לפי הגשמיים. אבל העיקר היא הפנימיות ההולך לפי דרכי ההנהגה הפנימית... והחכמה אשר לאומות העולם אינה אלא חלק החיצוניות, שלא נכלל בתורה". והולך מבאר עפ"י היסוד מחלוקת חכמי ישראל ואוה"ע במסכת כ"ב כ"ה ע"ב לענין צורת העולם, ושאלת אנטונינוס לענין מהלך השמש בסנהדרין צ"א ע"ב.

וכפי שחלקו המקובלים ובעלי החקירה השכלית בענייני השגחה ומטרת העבודה, ומהות רע והושך, טוב ואור- נחלקו גם בעניין זה. ולכן דעת הרמב"ם (במו"נ ח"ב, פ"ח) היא: "וכבר ידעת שהכריעו השקפת חכמי אוה"ע על השקפתם בעניינים הללו של התכונה, והוא אמרם בפירושו: "ונצחו חכמי אוה"ע". וזה נכון, כי הדברים העיוניים לא דיבר בהם כל מי שדיבר אלא כפי שהביאו אליו העיון. ולפיכך צריך לסבור מה שהתקיימה הוכחה עליו".

ורבינו הגר"א נאמן לדברי חכמינו, סובר דלא גרסינן "ונצחו", ולכן כתב ב"אדרת אליהו" (בראשית, א, ח): "יפלא מאוד בעיני העם, היאך אמרו חכמי ישראל דבר המנגד החושן? אבל יבנה ויכונן דברי חכמים ז"ל בהקדמת

ביאור רקיע, וכו', ולחכמי אוה"ע לא נתגלה זאת תעלומת החכמה, ולכן אומרים: "גלגל חוזר ומזלות קבועים", כפי ראות המוחש, שמהלך הגלגלים אינן שווים, אבל חכמי ישראל אומרים "גלגל קבוע", כוונתם על גלגל הרקיע שבו קבועים גלגלי הכוכבים, ו"מזלות חוזרים" כוונתם על הגלגלים שבו המזלות קבועים".

(ה) בעירובין ע"ו ע"ב אמר ר' יוחנן, שלפי דיני דקסרי (או רבנן דקסרי) "ריבועא מגו עיגולא-פלגא", כלומר שהיחס בין הריבוע החסום בעיגול לעיגול עצמו הוא חצי, דבר שניכר לעין שאינו (ור"ח גרס כתום: "והא ליתא לדיני דקסרי! למעותא דקיסרי קאמרי"). וכתבו תוס' במקום (ד"ה "וריו"ח") "אלא שהתלמוד בסוכה ורי' יוחנן דהכא פצו בדבריהן, והיו סבורים שעל החיקף אמרו". אמנם הגר"א מניב כאן:

"וח"ו שטעו, אלא שריו"ח שאמר "בהיקפוי רצה לומר בריבוע החיצון..." וכו'. יעו"ש. כלומר, מלמדנו הגר"א, שעיון חכמי ישראל בהשגחה ובחכמה מיוחדת שלא לסתור את המציאות והאמת.

(ו) עיין בהערה בספר "מכתב מא"יהו" (ח"ד, עמ' 355) "ראיתי לרשום כאן מה ששמעתי מפי מפ"ק של אדמו"ר זצ"ל, כשנשאל על אודות דינים שהטעמים שנתנו להם אינם לפי המציאות שמתגלה במחקר הטבעי בדורות האחרונים, והרי הם עתה בגדר מה שהגמי שואלת בכמה מקומות: "והא קא חזינן דלאו הכי הוא", כגון דין דרוסה לחתול ולא לכלב, "מים שלנו", והיתר הריגת כינים בשבת בהסתמך על כך שאינן פרות ורבות (שו"ע, שט"ז, ט). ואמר אדמו"ר זצ"ל, שבאלו

ובכיוצא בהם לעולם אין הדין משתנה אף שלכ"י הטעם אינו מוכן לנו, אלא יש לאחוז בדין בשתי ידיו בין לחומרא ובין לקולא (ודלא כדברי הר"י למפרונטי ז"ל בספרו "פחד יצחק" ערך "צידה", שרצה להחמיר שלא להרוג כינים בשבת, כיוון שנתברר בזמנו בלי שום ספק שכינים פרות ורבות ע"י זכר ונקבה, ככל שאר בעלי חיים, ע"ש). אבל בעניין ההסברים הטבעיים, לא ההסבר מחייב את הדין אלא להיפך- הדין מחייב את הסבר, והטעם המוזכר בגמ' אינו הטעם היחידי האפשרי בעניין. ואם לפעמים נתנו הסברים שהם לפי ידיעת חכמי הטבע שבימיהם, הובה עלינו לחפש הסברים אחרים שבהם יתקיים הדין על מכונו לפי ידיעת הטבע שבימינו".

סוף דבר: רוב מניין ובניין של חכמי ישראל בדרכי הגר"א ילכו, שמאמרי חז"ל בענייני הטבעיים על מכונם יעמודו, והבנתם בהם לא כשל עיני אנוש, אלא בכחינת "סוד הי ליראיו".

י' שינוי בדין תורה ובדברי סופרים

ונראה לחלק להלכה כאשר משתנה המציאות בין דרבנן לדאורייתא, ולכלול בזה שני כללים:

(א) בדברי חכמים, אי אפשר לזוז ימין ושמאל אא"כ קם בי"ד גדול בחכמה ובמניין שרשאי לשנות את הדין (רמב"ם, ממרים, ב, ב), ולא בתר טעמא אזלינן, אלא בתר דינא, כי חכמים גזרו לפי זמנם, ולפי המצוי במקום. ואע"פ שהשתנו הטבעיים, גזרות חז"ל עומדות על מכונו; אם משום דברי הגר"א, שטעמי הגזירה שגילו לנו הם רק טפח, ומנגד הסתירו אלפיים אמה בטעמים אחרים, כגון בעניין מים מגולים (ואף השו"ע שמתיר מים מגולים בזה"י- יו"ד

קטן, א- הוא רק משום שגזרו במקומות שמצויים נחשים בלבד, שבגזירה עצמה טמון ההיתר),

ואם משום "לא פלוג רבנן", ותקנו גזירתם כמלתא בלא טעמא. עד כי יהודשו הסמיכה והסנהדרין.

ב) בדברי תורה אזלינן בתר "טעמא דקרא", ולא אמרינן "לא פליג קרא", ולפי זה מתחדשת הלכה. וכמו שמצינו בגדר איסור "לא ילבש גבר שמלת אשה" (דברים כב, ה), שתלוי בנימוסי המדינות, ובדרך האנשים והנשים להתלבש (רמב"ם, ע"ז, יב, י, וש"ע יו"ד, קנו, ב, ברמ"א). וכן דיני ממונות תלויים הרבה פעמים במנהג המדינה. וכן לענין שמחת יו"ט מצינו בפסחים (דף קט עמוד א): "תנו רבנן: חייב אדם לשמח בניו ובני ביתו ברגל, שנאמר (דברים טז) ושמחת בחגך, במה משמחם - בין. רבי יהודה אומר: אנשים בראוי להם, ונשים בראוי להן. אנשים בראוי להם - בין, ונשים במאי? תני רב יוסף: בכבל - בבגדי צבעונין, בארץ ישראל - בבגדי פשתן מנוחצין". הרי שהמצווה תלויה בנוהג. וכן סבר הסמ"ע

בחיי"מ סי' הי (סק"ז) לענין איסור תחילת דין בלילה: "ולכאורה היה נראה לומר דהיינו טעמא, משום דלקמן כתבו הטור והמחבר דסומא באחת מעיניו כשר לדון, משום דיכול לראות, ובסומא בשתי עיניו פסול משום דהוי לילה אצלו. וא"כ נאמר הי"ה אפכא, דכשמדליק נרות בלילה ויכול לראות ולהכיר בני אדם- מותר לדון בלילה". אמנם הוא מסיק בסוף דבריו שהם להלכה ולא למעשה, כי לא מצא לדבריו סמך באף אחד מהפוסקים. והברכ"י אף חלק על ראיותיו מסוגיית רבות. [אך מנגד הסכים עמו ה"תבואות שור" המובא בחלקת יעקב (או"ח, סי מט)].

א"כ גם בנידו"ד שהשתנתה המציאות, וזמן שכיבה מתאחר, יחמיר האדם לכוון בק"ש על המיטה לצאת בה ידי חובתו וכשיטת רש"י.

מסקנה: עיקר דין בשכבך תלוי בשכיבה לפי מנהג בני אדם, בכל מקום ומקום לפי ענינו, לכן צריך האיש הישראלי להחמיר לכוון בק"ש על המיטה לצאת ידי חובת ק"ש של ערבית, לצאת ידי חובת כל השיטות והצדדים, שאז הוא זמן שכיבה ללא ספק. ולשומעים ינעם.

